

**VII. EL COMPROMÍS DE POMPEU FABRA
AMB L'IEC**

ALGUNS ASPECTES DE L'OBRA INSTITUCIONAL

DE POMPEU FABRA

MILA SEGARRA I NEIRA,

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Pompeu Fabra no va ser un polític professional —Jordi Cassases i Jaume Guillaumet ens han parlat en aquest simposi dels seus dos intents, fallits, de participar activament en política— però sí que va ser un *homo politicus*. I ho va ser no sols per les activitats dutes a terme —el seu activisme cívic i cultural a favor de la llengua i del país ha estat àmpliament comentat—, sinó per l'habilitat i sagacitat amb què va fer triomfar la seva obra de codificació de la llengua catalana, i també per com va saber influir —*modernitzar*, dirien avui els sociòlegs— en els catalans del seu temps i en les generacions futures.

Des de l'any 1985 fins al 2007 he anat donant informació sobre què va fer Pompeu Fabra per engegar, difondre i consolidar la seva obra gramatical i com va actuar sense fer gaire forrolla, de manera discreta, sense exhibicionisme, però aconseguint, en aspectes del tot essencials, el que pretenia. Va ser un home tenaç i, sobretot, un estrateg i un gran dialèctic, en opinió d'aquells qui el van conèixer. Alexandre Galí va dir encertadament que «la seva dialèctica fou irresistible, només i precisament perquè tenia raó».¹

Per donar compte de la capacitat d'estrateg de Pompeu Fabra, vull narrar alguns fets de la seva obra institucional i oferir-vos una interpretació diferent de l'habitual de la personalitat fabriana. Per fer-ho parteixo de la consulta de les actes de l'Institut d'Estudis Catalans i de la seva Secció Filològica, de la qual Fabra va ser tresorer i president, i de la lectura d'alguns epistolaris (els del mateix Fabra, els d'Antoni M. Alcover i els de F. de Borja Moll) i d'altres documents.²

Agruparé aquests fets en tres apartats temàtics. El primer inclou tot el que es refereix a l'obra de fixació de la llengua (*Normes ortogràfiques*, *Diccionari ortogràfic* i *Gramàtica catalana*). En el segon es descriuen els fets tendents a mantenir la unitat de la llengua (i, per tant, s'hi parla de la relació de Fabra amb Alcover i Moll, i del seu paper tocant al *Diccionari català-valencià-balear*). I en el tercer, els esforços de Fabra per mantenir la unitat del territori (i, doncs, la seva relació amb els panoccitanistes Loïs Alibèrt i Josep Carbonell).

LA FIXACIÓ DE LA LLENGUA

La primera actuació de Pompeu Fabra en l'obra de redreçament de la llengua catalana va ser dotar-la d'un codi gràfic modern, operatiu i únic. Això es va aconseguir amb les *Normes ortogràfiques*, promulgades el gener del 1913, i, més concretament, amb la reforma d'aquestes recollida al *Diccionari ortogràfic* (1917). Com ja he dit en diverses ocasions, les *Normes* de 1913 no són en la seva totalitat

1. Alexandre GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*, vol. 4, llibre 1: *La llengua. Entitats defensores i propagadores*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1986.

2. M'he servit del treball de doctorat d'Antonina PUJOL, *L'obra de Francesc de Borja Moll: Relació i transcripció de les cartes rebudes entre 1933 i 1934* (Universitat Autònoma de Barcelona, 1998), que completa les referències epistolars que es fan a les memòries de Moll (cf. Francesc de B. MOLL, *Els meus primers trenta anys*, Mallorca, Moll, 1970, p. 278-283) i les cartes que he trobat a l'arxiu Moll i a l'arxiu de l'IEC.

obra de Fabra.³ Només ho són en la mesura que recullen algunes de les seves solucions (la substitució de la *y* per *i*, la limitació de l'ús de l'apòstrof, l'ús del guionet i de la dièresi) i gràcies a la redacció i als exemples. També he explicat amb extensió la gestació d'aquestes normes (les diferents redaccions que se'n van fer i el paper que Fabra i altres *instituters* hi van tenir). Avui només repetiré algunes de les coses que vaig dir en dues conferències en aquesta mateixa casa, coses que ens permetran veure com Fabra, des del mes de juliol de 1912, que torna de Bilbao per instal·lar-se definitivament a Barcelona, i el juny de 1918, quan en sessió plenària de l'IEC es pren la decisió de suspendre en el seu càrrec el president de la Secció Filològica, Antoni M. Alcover, es va ensenyorint a poc a poc d'aquesta secció, amb l'ajuda principalment de Josep Carner, que n'és el secretari.

En primer lloc, hi ha l'actuació per modificar el text de les *Normes ortogràfiques* aprovat l'abril de 1912 pel Ple de l'IEC en absència de Pompeu Fabra, text que no era del seu gust ni del gust de la majoria de membres de la Secció Filològica. Això explicaria per què es va trigar vuit mesos a publicar un text aprovat, vista la urgència que hi havia d'un codi ortogràfic. En un article de 1985 vaig parlar amb força detall de les modificacions que es van fer al text aprovat per l'IEC abans que fos publicat el gener de 1913.⁴ La majoria de canvis que hi vaig assenyalar eren estructurals (agrupació o desdoblament d'algunes normes) i de redacció. Però també em vaig referir a d'altres que alteraven imperceptiblement la versió aprovada. Entre aquests hi havia algunes ampliacions i complecions. Per exemple, es va ampliar notablement la norma de l'apòstrof postpositiu (amb la indicació de la descomposició de l'article contracte *pel* en *per l'* davant de vocal, i de la possibilitat d'escriure *l'* o *la* d'acord amb la pronúncia: *l'herba*; però *la història*) i es van afegir, dins la norma 5, quatre excepcions a l'ús de la dièresi. També em vaig referir a la manera sibil·lina com Fabra va introduir en el text definitiu de les *Normes* la grafia *tz* del sufix *-itzar* (en substitució d'*-isar*) que ell havia proposat en iniciar-se els treballs de discussió de les normes i que els membres de la Ponència de normes ortogràfiques i gramaticals havien rebutjat, raó per què aquesta solució no havia arribat a l'aprovació del Ple. Com que no podia donar una norma nova que no hagués estat aprovada, va optar per usar-la en la revisió que el mateix Fabra va fer del pròleg original que va escriure Pere Coromines, de manera que els lectors i usuaris de les *Normes ortogràfiques* s'anessin acostumant als *especialitzar, utilitzar, realitzar, autoritzar...* en espera de temps més favorables.

Si moltes d'aquestes modificacions van poder prosperar, va ser per la tenacitat de Pompeu Fabra i pel suport que va trobar dins de la Secció Filològica. Per això, i per la seva habilitat perquè es fes el silenci entorn de les discussions que de ben segur hi va haver en el si de la Ponència de normes ortogràfiques i

3. La darrera a Mila SEGARRA, «L'obra ortogràfica de Pompeu Fabra», a Pompeu FABRA, *Obres completes*, vol. 4, *Obra ortogràfica: Materials divulgatius (1925-1926)*, Barcelona, València i Palma, Raval-Proa, Edicions 62 i Moll, 2008, p. 24-44.

4. Mila SEGARRA, «Les set redaccions de les *Normes ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans», a *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, vol. 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», x.

gramaticals, es va poder evitar que es publicués un text que, en opinió de Josep Carner, hauria fet fer el ridícul a l'Institut d'Estudis Catalans o amb el qual, segons Manuel de Montoliu, s'havia comès un crim de lesa filologia. Sense la intervenció de Fabra avui diríem coses com *el grupo consonàntic* i a *l'alcanç*, i escriuríem *plujes, menjin, esperança, forsa, experiència, disbauixa, de'l i pe'l, demà'l veuré, no l'hi vull dir això...*

Explicaré això del silenci entorn de la Ponència de normes ortogràfiques i gramaticals. Aquesta comissió, que funcionava des de l'estiu de 1911 i estava formada pels membres de la Secció Filològica i els presidents de les altres seccions, va desvirtuar del tot el text inicial que Fabra va redactar a l'hivern de 1911 recollint les solucions que havien estat aprovades per ells mateixos l'estiu abans. El resultat: un text normatiu, ple d'errors i barbaritats, tant o més deficient que aquells que s'havien fet durant la Renaixença. Per aquesta raó Carner, després de l'aprovació l'abril de 1912, quan Fabra encara era a Bilbao, li va demanar que proposés redaccions alternatives a algunes de les normes. Això se sap per les actes de la Secció Filològica, que ens indiquen que la Ponència es va reunir quatre vegades després de l'aprovació de les normes per discutir sobre la forma i el contingut d'algunes d'aquestes normes. De la lectura de les actes he pogut deduir que la Ponència no va acceptar alguns dels suggeriments de Fabra i, per això, Carner li va demanar noves redaccions d'algunes normes, que Fabra, sens dubte, va fer. Després d'aquestes quatre sessions de la Ponència, a les quals no va poder assistir Fabra, hi va haver una sessió plenària de l'Institut (20 de juliol de 1912), en la qual era present Fabra, que tot just havia tornat de Bilbao per establir-se a Barcelona definitivament. En aquesta sessió es va prendre un acord sorprenent, que va ser el preàmbul de la tàctica de silenci que seguiria des d'aleshores la Secció Filològica al voltant de les decisions sobre el codi normatiu. L'acord tenia a veure amb les actes de la Ponència, que fins llavors s'havien anat redactant puntualment, com les de la Ponència de biblioteca, i aprovant en sessions plenàries de l'Institut. En canvi, a partir d'aquell moment, basant-se en un subterfugi, es decidia que les actes d'aquesta comissió no les redactaria el seu secretari, Pere Coromines, sinó el secretari de la Secció Filològica, Josep Carner, per la qual cosa no s'haurien de llegir i aprovar en sessió plenària de l'Institut. El més sorprenent d'aquest acord era un anunci, que fregava la il·legalitat, referent al caràcter decisor que se li havia adjudicat a la Ponència en el moment de la seva fundació. A continuació reproduïxo l'acord, en el qual crec que cal veure l'interès de Fabra per controlar la Ponència i actuar-ne al marge:

Oberta la sessió, són llegides i aprovades les actes de l'anterior sessió general i les de la Ponència de Biblioteca, no fent-se lo mateix amb les de les sessions de la Ponència de Normes ortogràfiques i gramaticals, per haver-se acordat (en la primera d'aquestes sessions haguda amb posterioritat a la darrera plenària) que el caràcter d'ella era el de consultes que la secció filològica fá als membres de les altres seccions, i que, per consegüent, les actes han d'esser portades pel secretari de la Secció Filològica.

Aquesta decisió, doncs, deixava les mans lliures a Fabra per resoldre, amb el suport de la Secció, les deficiències del text de les *Normes* aprovat a l'abril, sense que algú s'alertés i en demanés comptes. Però alhora ha impedit que els estudiosos poguéssim saber què va passar realment amb les normes entre l'estiu de 1912 i el gener de 1913 perquè les actes de la Secció Filològica no en diuen res. Per sort les galerades de les diferents versions de les *Normes ortogràfiques* que vaig trobar a l'Ateneu Barcelonès l'any 1985 em van permetre esbrinar que es van fer tres versions més de les normes després de la seva aprovació.

La publicació del *Diccionari ortogràfic* i de la *Gramàtica catalana* és un altre exemple de la manera silenciosa i intel·ligent de Fabra d'actuar, al marge dels Estatuts, per evitar que la Ponència intervingués en aquestes obres i les desvirtués com havia fet amb les normes. Com ja he escrit en una altra publicació, aquestes dues obres mai no van ser aprovades per l'Institut, i, per tant, no són oficials, en contra del que s'ha dit, per bé que així van ser acollides per la societat catalana de l'època.⁵ I no van ser aprovades perquè eren obra exclusiva de Fabra. Les coses van anar així. Se sap per les actes, críptiques, de la Secció Filològica que el 20 de novembre de 1914 Fabra va presentar davant dels seus col·legues una ponència de revisió de les *Normes ortogràfiques* i que aquest escrit va ser llegit en dues sessions més. A partir d'aquesta última sessió (19-02-1915), no es torna a saber res més sobre aquesta reforma fins deu mesos més tard (10-12-1915), quan en acta se'ns indica que s'estava redactant un vocabulari ortogràfic, i des d'aquell dia fins al novembre següent (9-11-1916), les actes indiquen de manera rutinària que continuen treballant en la confecció d'aquest vocabulari, que ja s'anomena *Diccionari ortogràfic* (5-10-1916). Des d'aquesta sessió, en què Fabra en va presentar el pròleg, fins al novembre de l'any següent, se'n van corregir proves, correcció que no deuria ser fàcil, segons deixen entendre les actes. Crec, però, que la raó del retard no va ser tan sols per problemes tècnics, sinó per motius legals, motius que donarien resposta també a una altra incògnita: per què no es va publicar un text que reemplaçés les *Normes ortogràfiques*, i només es va editar una *Exposició de l'ortografia catalana*, explicació didàctica de l'ortografia usada al *Diccionari ortogràfic*, i al pròleg d'aquest tan sols s'explicaven alguns dels canvis adoptats? No hi ha dubte que Fabra, com va denunciar Antoni M. Alcover,⁶ va voler fer una reforma de les *Normes ortogràfiques* i que, en veure que no se'n sortiria per les traves que li hauria posat la Ponència de normes ortogràfiques i gramaticals, va decidir tirar pel dret i publicar un diccionari que recollís en bona part aquesta reforma, de la confecció del qual s'encarregaria la Secció Ortogràfica de les Oficines Lexicogràfiques, que ell mateix dirigia. L'única informació que tenim al respecte apareix en l'acta d'una sessió la Secció Filològica (26-4-1917). En aquesta reunió Fabra va comunicar als seus col·legues que el president de l'Institut havia exigít

5. Mila SEGARRA, «L'establiment d'una norma: la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (1911-1918)», a M. Antònia CANO (ed.), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant i Ajuntament de la Núcia, 1999.

6. Cf. Francesc de B. MOLL, *Un home de combat (mossèn Alcover)*, Mallorca, Moll, 1962.

que es reunís la Ponència per estudiar les modificacions que convenia fer a les *Normes ortogràfiques* de cara a la publicació del *Diccionari*. Sembla que de la reunió de la Ponència, tinguda el mes de maig segons ens diu Alcover, no en va sortir res de profit, perquè en la sessió de la Secció Filològica del mes següent, presidida per Fabra, es va prendre la decisió de recaptar de l'Institut un vot de confiança per resoldre les qüestions de normativa de la llengua i de demanar, en conseqüència, que es fes una interpretació diferent de la que s'havia fet fins aleshores del text del dictamen acord d'ampliació de l'IEC, segons el qual «a les reunions destinades a prendre acords definitius donant normes ortogràfiques o d'altra mena al català, hauràn d'esser convocats els membres de les altres seccions o branques de l'Institut». Aquest dictamen, que s'havia interpretat de manera restrictiva i gens favorable a la independència de criteri de la Secció Filològica, es demanava que ara s'interpretés altrament, de manera que es deixés plena potestat a aquesta secció per prendre decisions en matèria normativa. Aquesta petició va ser denegada, cosa que no va impedir que el *Diccionari ortogràfic* —com també la *Gramàtica catalana*, que Fabra havia enllestit en poc més de cinc mesos (entre el 8 de febrer i el 30 de juny de 1917)— veiés la llum, però sense l'aprovació del Ple de l'Institut. El subterfugi utilitzat per Fabra aquesta vegada va ser considerar-les obres informatives i no pas preceptives. Per això van ser publicades amb el seu nom en una col·lecció de la mateixa Secció Filològica. Per això Josep Puig i Cadafalch va respondre a Antoni M. Alcover en un Ple de l'IEC (23-01-1918), quan ja havia esclatat el conflicte entre el canonge mallorquí i la Secció Filològica, que l'acusació d'il·legalitat que aquest feia del *Diccionari ortogràfic* no era ajustada a raó:

Un altre punt es refereix a l'extensió preceptiva de les incursions o les omissions en el *Diccionari ortogràfic*. Es recorda sobre aquest punt el conveni ja puntualitzat en una sessió anterior, sobre el caràcter informador i no preceptor de l'obra.

Alcover no s'equivocava quant al caràcter prescriptiu del *Diccionari ortogràfic*, que va actuar de referència entre 1917 i 1932 (tres edicions) —i encara entre 1937 (4a edició) i 1954 (2a edició del DGLC)—, si més no a Catalunya. El mateix va passar amb la *Gramàtica catalana*, que Fabra va enllestir en poc més de cinc mesos —entre el 8 de febrer i el 30 de juny de 1917— i que va veure la llum a començaments de 1918 sense l'aprovació del Ple de l'IEC, però que, no obstant això, hi va tenir molt de ressò (set edicions entre 1918 i 1933) i ha estat considerada com l'oficial fins a la publicació de la GIEC (2016).⁷

7. En la nota preliminar de l'edició facsímil que l'IEC va fer el 1995 de l'última edició de la *Gramàtica catalana* (1933) s'afirma que «sense que mai s'hagi dit formalment que aquest text tenia caràcter normatiu i que, per tant, assenyalava els límits dels usos correctes de la llengua, de fet tant l'Institut com els lectors del llibre sempre l'hi han considerat».

Hi ha altres mostres de l'obstinació i de l'habilitat de Fabra per aconseguir el poder dins de la Secció Filològica i fer prosperar la reforma de la llengua que s'havia proposat. Tenim, per exemple, el conflicte amb Antoni M. Alcover, que va portar a la destitució d'aquest del seu càrrec de president de la Secció Filològica, sobre la qual destitució encara no està tot dit.⁸ Quan la reforma de la llengua ja és un fet, pels volts de la Segona República, hi ha un altre conflicte relacionat amb Alcover, amb qui Fabra havia fet les paus el 1926. Ara l'enfrontament és amb el seu hereu, Francesc de B. Moll, pel control del *Diccionari català-valencià-balear*, que, en opinió de Fabra i altres membres de l'Institut, comprometia la unitat de la llengua catalana. D'aquest tema només se'n sabia el que el mateix Moll ens havia volgut explicar en les seves memòries fins que unes cartes trobades a l'arxiu Moll i altres documents m'han permès fer llum sobre les dificultats amb què aquest es va trobar per dur a bon port la confecció del DCVB i els entrebancs que li van posar l'IEC i, en concret, Pompeu Fabra.

Des de la fundació de les Oficines Lexicogràfiques Fabra va voler posar sota el seu control l'elaboració i edició del *Diccionari de la llengua catalana*, que havia estat la nineta dels ulls d'Alcover de 1901 ençà. Fabra no podia entendre que aquesta obra es fes al marge de l'IEC, essent com era el seu autor president de la Secció Filològica, ni tampoc que no es concebés primordialment com un diccionari de la llengua normativa. Per això, pel novembre de 1915, aprofitant una llarga malaltia d'Alcover, Pompeu Fabra i Frederic Clascar van viatjar a Palma i el van convèncer perquè els cedís la calaixera amb els materials del *Diccionari*, amb l'excusa que, acostant-se les eleccions municipals, seria un bon cop d'efecte per a la Lliga Regionalista, partit que dirigia Prat de la Riba. Els materials del *Diccionari* van estar-se poc més de dos anys a les Oficines Lexicogràfiques —tot just van servir per a la confecció del *Diccionari ortogràfic*— perquè el conflicte, dins l'Institut, amb Alcover, després de la mort de Prat de la Riba, va fer que la Secció Filològica els perdés per sempre. Alcover, un cop van fracassar les negociacions amb les autoritats polítiques catalanes i amb Pompeu Fabra, que volien la seva dimissió com a president de la Secció Filològica, es va tornar a emportar la calaixera cap a Mallorca i es va dedicar a publicar manifestos en contra de l'IEC i de la Mancomunitat de Catalunya. Després del primer manifest va ser suspès del seu càrrec (21-06-1918). A partir d'aleshores, i amb Fabra al capdavant de la Secció, l'orientació del diccionari de l'Institut va canviar, i es va donar prioritat, com volia Fabra, al diccionari normatiu, amb greus dificultats per la manca d'una bona part de les fitxes. Alcover, al seu torn, va poder continuar l'obra del *Diccionari* tal com l'havia concebut —ara amb el nom de *Diccionari català-valencià-balear*—, però amb moltes dificultats econòmiques sense l'ajut de les institucions

8. Cf. Josep MASSOT I MUNTANER, *Antoni M. Alcover i la llengua catalana*, Barcelona, Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985; Joan MIRALLES, «Fabra i les Illes Balears», a Joan A. ARGENTER, *Simposi Pompeu Fabra (1998)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000.

catalanes i havent perdut un gran nombre de subscriptors i col·laboradors. A la seva mort, ja havien aparegut els fascicles corresponents a les lletres A i B, que havien estat redactats amb una ortografia diferent de l'oficial. Segons explica Moll, ell ja havia demanat a Alcover que canviés l'ortografia del DCVB d'acord amb la normativa fabriana, però aquest no s'havia sentit amb prou forces per fer-ho. «En jo esser mort —diu Moll que li va dir— ja ho canviaràs si vols; jo ja he mudat masses vegades.»

L'ortografia dissident va ser la primera excusa que Fabra va donar a Moll per negar-se a eixugar el dèficit del DCVB. Això passava el març de 1932, quan encara no s'havia publicat el *Diccionari general de la llengua catalana*. Ramon Aramon i Serra els havia posat en contacte. El mateix Aramon havia advertit Moll per carta que el canvi d'ortografia, i també el nom del diccionari, eren condicions indispensables per poder negociar amb Fabra i l'Institut. Fabra, després d'aquesta reunió, en què es va mostrar favorable a la continuïtat del diccionari d'Alcover, però no es va comprometre a finançar-lo, va deixar molt clara quina era la seva intenció a propòsit d'aquest diccionari: evitar que el DCVB es publicués amb el segell de l'IEC, ja que, si així es feia, podria prendre el valor referencial al seu diccionari, que estava a punt d'aparèixer. Amb aquest objectiu va fer una proposta enverinada a Moll per carta (10-08-1932): la cessió dels materials del DCVB a l'IEC, que els publicaria a la manera del *Diccionari Aquiló*. Així quedaria minimitzada la possible incidència del *Diccionari Alcover* —aquest era el nom que Fabra proposava—, reduït a un diccionari erudit i d'autor desaparegut. Moll no podia acceptar la proposta de Fabra, però sí que va seguir un dels consells que Aramon li havia donat: va adoptar per al DCVB, a partir de la lletra C, l'ortografia oficial. No li costava gens fer-ho, perquè ell ja escrivia amb l'ortografia oficial. L'any 1931 havia donat a llum una *Ortografia mallorquina segons les normes de l'Institut*, publicació que, segons ell mateix explica, havia fet que a Barcelona se'l miressin amb molta simpatia.

Malgrat aquest primer fracàs de les negociacions amb l'IEC, Moll ho va tornar a intentar un any després. Gràcies al Premi de Filologia que li va atorgar aquesta institució pel seu *Vocabulari tècnic dels molins de vent de les Balears*, va conèixer Joan Coromines, el qual li va fer de mitjancer amb Fabra a l'octubre de 1933. Abans havia pensat demanar una subvenció a la Universitat Autònoma de Barcelona per al DCVB i havia acudit al mallorquí Joan Mascaró, professor de sànscrit. No sé si va ser ell qui li va recomanar que adreces una instància al Consell de Cultura de la Generalitat. Sembla que aquesta instància la devia tenir redactada a l'estiu de 1933, i no pas a la primavera de 1934 com diu Moll a les seves memòries. Segons explica ell mateix, la instància anava acompanyada d'una «Declaració col·lectiva» —que van signar disset filòlegs europeus—, on es demanava l'auxili de «les corporacions culturals de Catalunya» a l'obra d'Alcover i on s'afirmava, entre altres coses, que «el Diccionari català-valencià-balear, en la forma que actualment es publica i amb les lleugeres modificacions que el senyor Moll ja indica en la seva instància, és una obra excel·lent que conté un tresor immens d'informació, i seria una gran pèrdua científica la seva suspensió o la permanència en la vida lànguida que ara porta».

L'únic filòleg català que va signar aquesta declaració va ser Aramon, el qual en la carta en què li comunicava que li havia tramès aquest document signat (11-06-1933) li feia un suggeriment per a la instància:

En l'expressió que vós presenteu, jo potser afegiria a l'apartat 5, després de tots els inconvenients que expliqueu per al canvi de títol, que si això sol hagués d'ésser obstacle per a la concessió d'una subvenció, també podria canviar-se (tenint en compte que els dos primers volums es realitzaran amb l'ortografia de l'Institut, i llavors tindria tota l'obra el mateix títol, com tindrà la mateixa ortografia).

A diferència d'Aramon, Coromines no va voler signar la declaració i es va mostrar molt dur amb la instància en una carta (02-07-1933), que Moll no va voler reproduir a les seves memòries. Coromines s'arreglerava amb Fabra i considerava un fet inacceptable que la instància no s'hagués adreçat a l'IEC:

La instància no va adreçada a l'Institut d'E.C. En aquesta corporació estan centralitzats tots els treballs d'investigació d'interès públic, que, enfora dels lligats amb l'ensenyament, es fan en el nostre país. Això és bo i és necessari perquè Catalunya és petita i essent pocs, sense unió els nostres esforços serien estèrils. Per això he de considerar com a desercions a l'interès del catalanisme les dissidències, motivades per simples malentesos, que alguns han iniciat.

Era, doncs, l'estàs amb mi o en contra meu. No hi havia altra opció. Si volia l'ajut de l'Institut, Moll havia de renunciar a l'ortografia dissident —cosa que ja havia fet, per bé que n'havia de tornar a editar els dos primers volums— i al nom del DCVB, com Fabra i Aramon li havien recomanat i ara li aconsellava, amb gens de mà esquerra, Coromines, el qual sens dubte parlava en nom de Fabra:

I aquest títol és inacceptable per a tot amador de la nostra llengua i, per tant, de la seva unitat, perquè diguin el que vulguin, *Diccionari català-valencià-balear* només pot significar diccionari de les llengües catalana, valenciana i balear: en el títol d'un diccionari només es posa el nom de la llengua i no el dels països que la parlen; si no, citi'm un Diccionari austro-alemany o anglo-americà. Repugna, aquest títol, a tot catalanista pel seu vici d'origen com a suggerit per persona desafectada a les nostres coses (o imaginat per plaure-li, que és igual), i per ésser contradictori de tota la campanya de preparació de l'obra, que es va fer sota la bandera de la unitat de la llengua, la qual cosa fa que sigui una veritable decepció feta a la major part dels seus antics col·laboradors. La solució que ja li ha estat indicada, em penso, per gent de més autoritat, és l'única justa: per fugir d'aquest títol injustificable i, com a homenatge al tresor d'entusiasme i de treball amb què hi contribuí el seu venerable mestre, l'obra s'hauria de titular *Diccionari Alcover*.

Però en l'exigència de Fabra no hi havia només una qüestió de nom, i Coromines ho sabia. Per això va voler tranquil·litzar Moll, assegurant-li que l'Institut no volia pas absorbir-lo:

I ara deixi'm fer-li una exhortació: col·labori a l'obra de l'Institut i demani-li l'ajuda que necessita per al Diccionari. L'autoritat que no tinc, parlant com parlo a títol estrictament personal, me la donarà la seguretat amb què puc afirmar-li per experiència pròpia que la seva independència científica no seria coartada dins l'Institut. Si algú li hagués dit que el mestre Fabra exigeix dels seus col·laboradors una submissió cega a les seves opinions no li hauria dit veritat. Jo que el conec li dic que ni ell és home per a mirar altrament que amb menyspreu el qui li prestés aqueixa mena d'adhesió, ni els que el volem fórem capaços de prestar-la-hi. Tot lingüista despullat de prejudicis coincidirà amb ell en els principis essencials (i els fascicles publicats del Diccionari provenen que això mateix li passa a vostè), però, tractant-se d'homes diferents, en l'aplicació pràctica d'aquests principis per força s'ha d'arribar a discrepàncies de detall. Això els succeeix als qui en són fora, però nosaltres una vegada convençem, d'altres ens convençen i d'altres no aconsegueixen ni això ni allò però continuem treballant per arribar-hi, i mentrestant ens guardem de lliurar-ho a la discussió del gros públic que res no hi entendria.

270

Fabra no devia voler la submissió total de Moll als seus designis però sí «centralitzar energies i evitar l'individualisme», com li assegurava Joan Mascaró per carta (4-10-1933). I és això, en definitiva, el que va fer impossible l'entesa de Fabra i Moll a propòsit del DCVB.

Coromines va aconseguir que Moll es tornés a posar en contacte amb Fabra. En una segona carta (13-07-1933) li comunicava en nom de Fabra que aquest estava «excel·lentment disposat quant a l'atorgament per part de l'Institut d'una ajuda econòmica al Diccionari, i així mateix per a l'entrada de vostè, si així ho desitjava, a les Oficines lexicogràfiques». I, a títol personal, li aconsellava que, si els inconvenients per al canvi de títol eren de caràcter econòmic, tractés d'aconseguir que l'IEC eixugués el deute del DCVB i que, a més, es fes càrrec també de les pèrdues que en subscriptors i diners comportaria el dit canvi. Moll va escriure a Fabra, el qual li va respondre un mes després, i de manera lacònica, que calia esperar que es reunís la Secció Filològica per pronunciar-se en ferm sobre l'ajuda al Diccionari Alcover (així era com sempre el va anomenar Fabra). Al setembre Coromines li anunciava que la quantia del deute havia impactat desfavorablement l'Institut. Les seves paraules traslluïen la desconfiança que es pogués arribar a un acord sobre el DCVB:

Jo vull esperar que es trobarà manera de superar les dificultats. Si fos membre de la Secció posaria tot el meu esforç per aconseguir-ho.

A l'acord va ser impossible arribar-hi en aquell moment i també anys més tard, per les dificultats que Fabra hi va posar. Moll, després de rebre una carta de Fabra (1-10-1933), on se li comunicava breument la decisió de no subvencionar

el DCVB, es va avenir a entrevistar-se amb Fabra. En aquesta reunió, celebrada el mateix mes d'octubre, va prendre part també Lluís Nicolau d'Olwer, i Moll no hi va veure que hi hagués per part de l'Institut voluntat de solucionar el problema. En les seves memòries Moll responsabilitza Nicolau d'Olwer i, en un intent de salvar Fabra, hi diu el següent:

Sempre m'ha quedat la impressió que el qui posava dificultats era en Nicolau, mentre que en Fabra veia més factible una entesa que no resultàs gravosa ni a mi ni als subscriptors antics.

La veritat, però, és que les exigències que li van formular durant l'entrevista eren les mateixes que Fabra li havia exposat un any abans, però potser expressades més durament. Li demanaven no sols que canviés el nom del DCVB per *Diccionari Alcover*, sinó que el comencés de nou (per donar-li el caràcter d'obra d'autor), i no li oferien res a canvi d'aprofitar-se dels materials, ja que es negaven a pagar el deute contret pel DCVB, que consideraven inassumible. M'imagino que Fabra li va deixar fer el paperot a Nicolau d'Olwer, i així ell quedava bé amb Moll, amb qui s'excusava per no haver-li pogut aconseguir cap ajut, en una carta l'endemà mateix de l'entrevista (30-10-1933), carta en què Fabra, sorprenentment, li aconsellava que s'adrecés a la Generalitat a la recerca d'ajut econòmic. Poc després de l'entrevista Moll degué enviar al Consell de Cultura aquella instància que tanta polseguera havia aixecat dins de l'Institut a la primavera i que aleshores havia aturat per recomanació de Joan Coromines, perquè Joan Mascaró en una carta del mateix mes d'octubre li deia que Ventura Gassol l'havia llegida i que, probablement, obtindria alguna cosa de la Generalitat.

Aquestes gestions amb la Generalitat no van prosperar ni tampoc les que Mascaró va proposar a Moll que reiniciés amb la Universitat (21-05-1934). Convé recordar que Fabra era el vicepresident del Consell de Cultura de la Generalitat i el president del patronat universitari. Més endavant, els fets del Sis d'Octubre van impedir tota negociació. Aleshores Moll va demanar una subvenció al Centro de Estudios Históricos de Madrid, que tampoc va obtenir.

L'any 1935 Moll va tornar a establir contacte epistolar amb Fabra. La negociació pel DCVB es va reprendre, però les exigències havien augmentat. Ara Fabra li demanava que fusionés el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* amb el *Butlletí de Dialectologia Catalana*, que ell dirigia en col·laboració amb Joan Coromines. De fet, això era una mostra més d'allò contra què Joan Mascaró havia previngut Moll:

La impressió que tenc és que l'Institut vol la vostra col·laboració i la vostra ajuda, però no viceversa. Es comprèn. Volen centralitzar activitats i energies i evitar l'individualisme.

Malgrat la negativa de Moll (8-12-1935), Fabra va continuar promentent-li que intercediria pel DCVB davant de la Generalitat. Això era per la primavera de 1936, quan Moll va ser nomenat membre corresponent de l'IEC (25-04-1936).

L'ajuda no hi va arribar mai, entre d'altres raons, perquè la guerra ho va impedir.

LA UNITAT DEL TERRITORI

Per acabar vull parlar d'un fet en què va intervenir Fabra, relatiu al seu concepte de llengua i nació. L'he triat perquè il·lustra a la perfecció la manera d'actuar de Fabra per aconseguir els seus objectius.

Ja d'ençà de *L'Avenç*, Fabra unia llengua i territori. Convé recordar que en ocasió del Primer Congrés de la Llengua Catalana havia parlat d'establir una ortografia que pogués ser llegida per tothom sense dificultats, tant per catalans com per valencians, rossellonesos i balears.⁹ Una ortografia que en deia *nacional*. Era el temps que ell i Joaquim Casas-Carbó parlaven de la pàtria gran, les fronteres de la qual coincidien amb els límits de la llengua catalana, i que anomenaven *Catalònia*.¹⁰ Per això no és estrany que l'abril de 1930 fos nomenat president de la junta directiva de Palestra. Era també membre de Palestra el sitgetà Josep Carbonell i Gener, director de *L'Amic de les Arts*. Carbonell era un panoccitanista declarat i amic de Loïs Alibèrt des de 1927, quan la publicació que dirigia va dedicar un número a la cultura occitana. Ell el degué presentar a Pompeu Fabra, que va esdevenir-hi un bon amic i el referent gramatical del lingüista occità. Carbonell compartia amb Alibèrt el concepte de llengua i nació. Per tots dos hi havia una identitat de raça i de llengua entre occitans i catalans, que s'havia de traduir en una unitat cultural i política. Amb l'objectiu d'afavorir les relacions entre els dos pobles i fer propaganda del panoccitanisme, Carbonell havia creat l'Oficina de Relacions Meridionals, des d'on va promoure un bon nombre d'activitats occitanocatalanes: conferències, trobades entre joves a Occitània i a Catalunya, edicions de llibres i revistes com *Oc*. Com assenyala Manuel Alquézar, va ser ell qui va fer possible, gràcies a la seva insistència i a la seva eficaç col·laboració, la *Gramàtica occitana* de Loïs Alibèrt.¹¹

Fabra sentia simpatia per la causa occitana, però no compartia les idees d'Alibèrt i de Carbonell a propòsit de la gran pàtria occitana.¹² Per ell, l'afirmació que el català era la varietat meridional de l'occità no sols responia a un concepte periclitat —que havia estat defensat pels primers romanistes i, més recentment,

9. Pompeu FABRA, «Qüestions d'ortografia catalana», a *Actes del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, Joaquim Horta, 1908.

10. Pompeu FABRA, «Sobre diferents problemes pendents en l'actual català literari», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, I (1907), p. 352-369; J. CASAS-CARBÓ, *Catalonia: Assaigs nacionalistes*, Barcelona, Tipografia de l'Avenç, 1908.

11. Manuel ALQUÉZAR I MONTAÑÉS, *La correspondència entre Loïs Alibert i Josep Carbonell i Gener (Materials per a l'estudi de la codificació occitana)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1992.

12. Cf. Mila SEGARRA, *Pompeu Fabra: L'enginy al servei de la llengua*. Barcelona, Empúries, 1998, p. 226; Georg KREMELITZ, «Fabra i Alibèrt», a *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, vol. 5, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, col·l. «Estudis de Llengua i Lletres Catalanes», XIII.

per filòlegs de poc rigor com Josep Aladern—, sinó que era una afirmació perillosa en aquells moments. El concepte de nació del panoccitanisme comportaria, al seu entendre, la fragmentació, i consegüent dialectalització, del domini lingüístic català. Per això va firmar —i fins gosaria dir que va instigar-ne la redacció— el manifest titulat «Desviacions en els conceptes de llengua i pàtria», que va aparèixer a *La Veu de Catalunya* el 6 de maig de 1934 i que la revista *Oc* va reproduir en el seu número doble de gener-abril del mateix any.¹³ En aquest manifest es volia deixar molt clar que per als seus signants la pàtria era no sols Catalunya sinó tots els països on es parlava català:

La nostra Pàtria, per a nosaltres, és el territori on es parla la llengua catalana. Comprèn, doncs, de les Corberes a l'Horta d'Oriola i de les comarques orientals d'Aragó a la Mediterrània.

A banda de combatre un concepte de pàtria reduccionista —que la limitava al territori governat per la Generalitat de Catalunya— els signants del manifest estaven en contra d'una altra idea tan desviada com l'anterior: la idea que «tots els territoris compresos del Llemosí al sud de València, i dels Alps a l'Atlàntic, parlen una sola llengua amb diversos matisos i dialectes...», la qual cosa induïa a pensar que «dintre del marc de la pretesa llengua occitànica es troben en un mateix peu d'igualtat el valencià i el català, el llemosí i el provençal, el gascó i el mallorquí, etc.». Això, en lloc d'eixamplar, com els panoccitanistes pensaven, l'àrea geogràfica del català, la disgregava, perquè així «el català queda diluït en aquesta superior unitat lingüística i esbocinat en altres llengües o dialectes; l'occitanisme, concebut així, tendeix, per via indirecta, a contraposar a la llengua catalana una llengua valenciana i una llengua mallorquina, amb la mateixa raó que hi hauria per a l'existència d'una llengua menorquina o lleidatana o castellonenca, etc.».

En contra de la unitat lingüística i nacional catalanooccitana, doncs, s'adueïa la defensa de la unitat lingüística i territorial del català, que va ser, com he dit abans, una de les raons per les quals Fabra es va oposar a la continuïtat del DCVB, tal com el concebien Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll.

Si crec que Fabra estava al darrere d'aquest manifest no és tan sols per les idees que hi surten, que eren comunes a molts catalanistes d'aquell temps. S'ha dit que els redactors van ser Ramon Aramon i Serra, Josep M. de Casacuberta i Ramon Alòs-Moner, tres bons col·laboradors de Fabra. El fet que els tres haguessin presentat l'escrit a Fabra, i que aquest el signés sense fer-hi cap rectificació, em referma en la idea que Fabra va ser no sols l'inspirador sinó també l'instigador de la redacció d'aquest escrit. Però encara hi ha un altre fet significatiu. Poc després d'aparèixer el manifest, Fabra va escriure una carta —esmentada per Alquézar— a Loïs Alibèrt. En aquesta carta Fabra reiterava al lingüista occi-

13. Reproduït per X. LAMUELA i J. MURGADES, *Teoria de la llengua segons Fabra*, Barcelona, Quaderns Crema, 1984, p. 283-289.

tà la seva occitanofília i li recordava l'amistat que els unia; alhora es lamentava que la publicació del manifest l'hagués pogut ferir.

Aquesta era la tàctica habitual de Fabra, que ja he descrit en les relacions amb Francesc de B. Moll. Primerament s'oposava a un fet que l'enutjava perquè impedia que el seu programa lingüístic progressés (el DCVB, l'Oficina d'Afers Mediterranis i el panoccitanisme de Carbonell i Alibèrt) i actuava en conseqüència (posava dificultats per a la publicació del DCVB i encarregava la redacció del manifest). I alhora no volia enemistar-se amb aquells que podrien haver quedar tocats per la seva actuació i els afalagava i acontentava fent-los falses promeses.